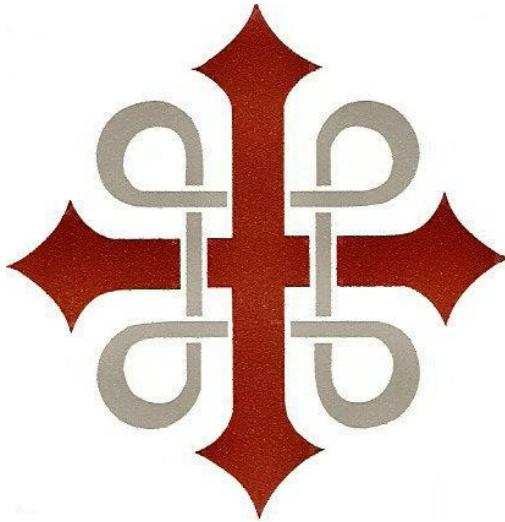

Pilgrimsled i västra Värmland

Sevärt och minnesmärken längs
till pilgrimernas väg och vallfärder
i Säffle kommun

Arvika, oktober – november 1995
Arne R Sandberg.

Arvika i våren 2012 – våren 2013

Pilgrimsled i västra Värmland
Sören Olsson
Projektledare

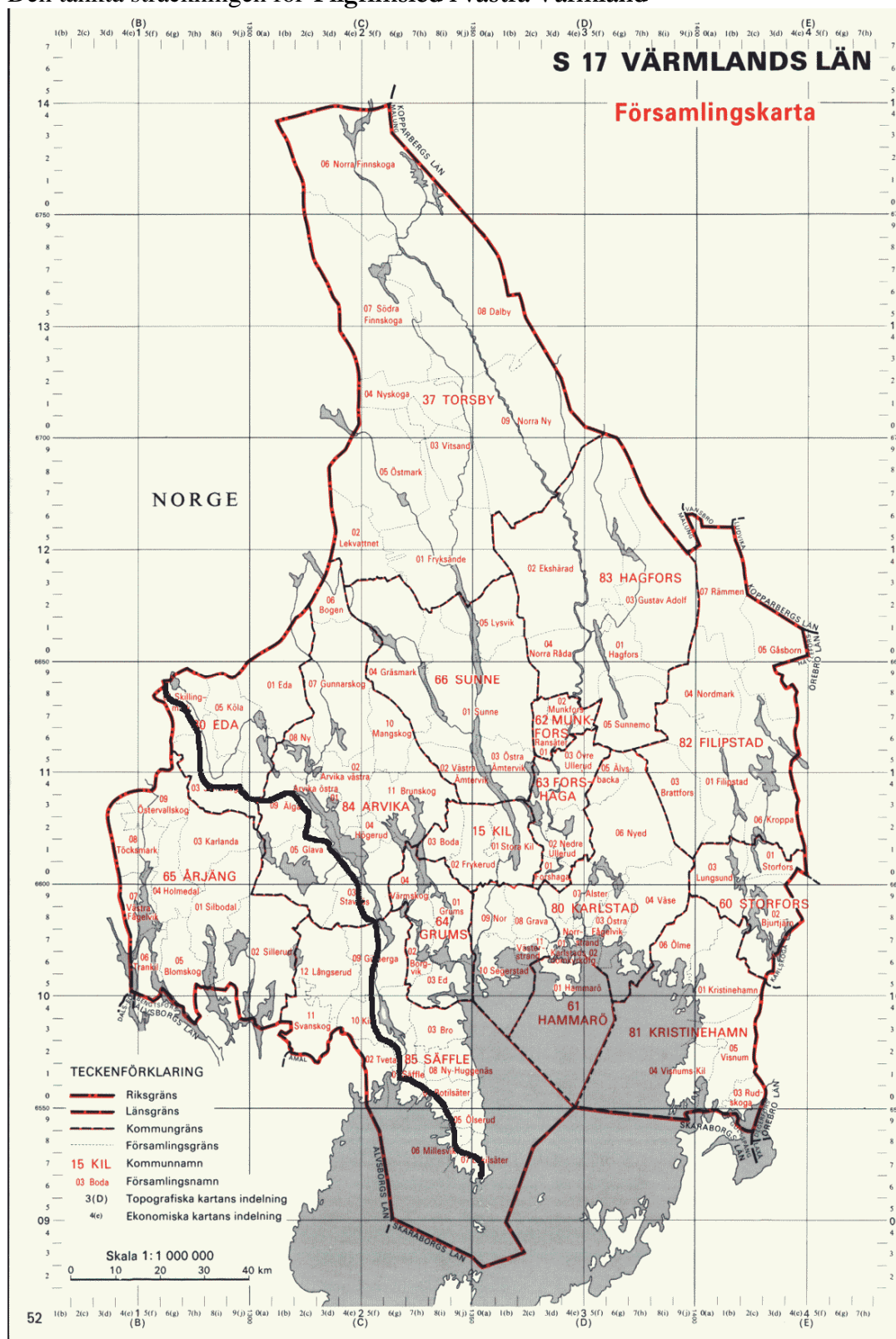
Innehållsförteckning

Socknar

STÄCKNINGEN.....	1
ESKILSÄTER	2
MILLESVIK.....	4
ÖLSERUD	5
BOTILSÄTER.....	6
BY.....	7
HUGGENÄS	8
TVETA.....	9
KILA	10
GILLBERGA.....	12
SVANSKOG	14
LÅNGSERUD	16
STAVNÄS.....	18
GLAVA	19
ÄLGÅ.....	21
JÖSSE NY	23
EDA	24
KÖLA.....	26
JÄRNSKOG	28
SKILLINGMARK	30

Sträckningen

Den tänkta sträckningen för Pilgrimsled i västra Värmland

Säffle kommun

Eskilsäter

Till näsets sydspets kom pilgrimsleden från Skara. Den gick över Kållandsö, Läckö och Lurö. Vid Rosenborg – tidigare benämnt Gårsta (Gorestadh i jordeboken 1540) – kan en östlig vägsträckning spåras i traditionsmaterialen.

”Gårsta-vägen” utpekades också ”fläckvis” här och var norrut mot nuvarande Liljedal. Eftersom traditionen är svag och knappast någon sammanhängande vägsträckning längre kan påvisas, kan vägen vara mycket gammal.

Den har gått norrut genom östra delen av Värmlandsnäs, som är relativt fattig på fasta fornlämningar. Den kan tänkas ha sitt ursprung i tiden före pilgrimsfärderna – vilket inte utesluter att den åtminstone under medeltidens första hälft kunnat användas av pilgrimer i någon omfattning. Men frånvaron av traditioner om pilgrimer och bristen på ortsnamn (Korshamn kan höras till vattenleden utanför Näset) som brukar knytas till vallfärderna gör att vi i nuvarande kunskapsituation knappast kan anvisa den som led för dagens kulturturism.

Den västligare utpekade leden har stöd av kyrkplatser, ortsnamn med anknytning till pilgrimstraditioner och källor, etc.

”Eskil” i Eskilsäter kom in i sockennamnet först 1540. Äldsta kända lydelsen är Eskisäter. 1386 skrevs Äskesäter och har ibland fått en folklig tolkning som ”sätern med askbestånd”, ”säter” kan också ha betydelsen ”plats”, ”ställe”. Här finns en sägen som omtalar att prästen hette Eskil och att det var jätten Kinn som byggde kyrkan.

Lurö

Sedan länge har traditionerna berättat om kloster på Lurö. 1989 undersöktes en ruin på Lurön, den visade sig vara en romansk kyrka med halvcirkelformad absid. Mynt som hittades i absiden var av medeltida norskt ursprung: Sverre Sigurdsson 1177-1202.

Traditionerna talar också om att cisterciensermunkar i mitten av 1100-talet kommit till Lurö i Vänerne – en abbot, tolv munkar samt ett antal lekbröder. De blev dock inte kvar mer än några år. Via Lugnås, öster om Kinnekulle, etablerade de sig sedan i Varnhem.

Eskilsätters kyrka

Nuvarande kyrkplats antas ha varit den samma sedan kyrka byggdes i Eskilsäter första gången. I nuvarande stenkyrka finns delar från 1100 – 1200-talen. Vid en restaurering 1950 – 1952 upptäcktes ett brandlager under den södra muren, vilket kan tyda på att en tidigare träkyrka brunnit ner. Stenar i golvet, innanför dörren, mellan nuvarande sakristia och kor, har ansetts vara rester av en absid på en kortare, äldre kyrka.

I Eskilsäter kyrka finns ett rökelsekar från 1300-talet.

Kyrkan på Lurö

Kyrkan på Lurö är en romansk kyrka med halvrund absid.

Dopfunten

Dopfunten av täljsten indikerar norskt ursprung och saknar centralt uttömningshål, möjligen skulle den därför ha tillkommit efter 1250-talet. Stilmässigt räknas den till Østfold-Markernaskolan med spetsfliksornament. Intressant är att finna en täljstensfont i ett i övrigt nästan sandstensdominerat funtområde – Millesvik, Botilsäter, och Bro har sandstens-

funtar som pekar mot Västergötland. (I Millesvik är dock bara goten bevarad av en sandstensfunt. Dessutom finns en funt av täljsten).

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer:

På Lurö

- *Klosterön*
- *Stora och lilla Korsön*
- *Munkstackorna*
- *Munkkällan* på Luröns västra del.

På Värmlandsnäs

- *Korshammen* på Näsets östsida, det enda kända namn som skulle kunna tänkas ha med pilgrimsfärder att göra. Troligen får det föras till den vattenled som följer Näset i nord-sydlig riktning.
- *Villkorsberget* = Vil-kors-berget? Fornborg på Näsets östra strand, c:a 4,5 km norr om Korshammen.
- *Munkåsen* – härbärke för munkar. I Gunnerud, Eskilsäter, finns en plats som sedan gammalt kallats Munkåsen och traditionen säger att det på den platsen funnits ett härbärke för munkar.

Säffle kommun

Millesvik

Mellan Eskilsäter och Ölserud går stråket fram vid Millesviks kyrka. Här kan man se järnålderns gravfält bara ett stenkast bort från kyrkogården. Det ringa avståndet låter oss ana något av missionstidens (c:a 1050 – 1150) praktiska frågor för dåtidens millesviksbor; när den nya läran krävde begravning i vigd jord var det kanske trösterikt att avståndet inte var så stort mellan det gamla och det nya.

Namnet Millesvik antas betyda ”den mellersta viken” och skulle då syfta på den från sydväst från Vänern inskjutande vik, som förr nått nästan ända fram till gravfältet och kyrkplatsen.

Millesviks kyrka

Kyrkan är byggd av sten. Delar är från 1200-talet, men kyrkan har byggts ut åt norr och öster och dessutom blivit förhöjd. Kyrkan är helgad åt S:t Lars, vilket framgår av inskrift på en av klockorna: (år) 1500. Hell Maria! Sankt Lars. Benedictus Karoli, kyrkoherde”. I kyrkan fanns förr en träskulptur föreställande S:t Lars. Någon söndag om sommaren togs den ut ur kyrkan och placerades vid källan vid vägkorset (S:t Lars källa), med ena handen utsträckt över vattnet. Skulpturens hand var försedd med en mekanism, som gjorde att när någon lade en slant i den, vändes handen och slanten släpptes ner i källan (I Schyman).

Enligt Fernow skall man i källan ha hittat mynt och kedjor som offrats under medeltiden.

Dopfont

Millesvik har en komplett font av täljsten i två delar. Den saknar uttömningshål och kan vara senare än 1250-talet. Den tillhör stilmässigt den Østfold-Markernaskolan. Cuppan är dekorerad med spetsornament, flätblad och repstav.

I kyrkan är dopfonten uppställd ovanpå en fyrkantig dopfontsfot av sandsten. Foten låter oss ana att här troligen funnits också en möjligen äldre dopfont, kommen från Västergötland – genom foten leder ett centralt uttömningshål från den saknade cuppan.

Källor

Mellan kyrkan och prästgården finns en källa helgad åt S:t Lars.

Speciella platser

Ett ”kloster” (pilgrimshärbärge) skall ha stått vid Kårud. Enligt I Schyman finns där rester av en husgrund, som sägs ha varit ett kloster.

Säffle kommun

Ölserud

Nuvarande kyrkplats i Ölserud är inte den äldsta. Den finns att söka i Byn, ett par kilometer österut från den nuvarande. Där låg på 1600-talet en träkyrka – med en stenkyrkoruin bredvid.

Från Millesvik går en mindre väg direkt fram till den gamla kyrkplatsen vid Byn. På en minnessten på platsen kan man läsa: ”På denna mark stod Ölseruds gamla stenkyrka – en ruin redan 1642 – samt även en senare träkyrka före uppförandet av den nuvarande kyrkan i Litsbol 1663”.

Leden går vidare i nordvästlig riktning till Botilsäter.

Ölseruds kyrka

Nuvarande kyrkan i Litsbol är byggd 1663 – 1668. Tidigare kyrkplats var vid Byn.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

1642 passerade Gyllenius kyrkplatsen vid Byn. Där fanns då en träkyrka och en medeltida stenkyrka i ruiner.

Ölseruds kyrka omtalas på 1300-talet, men har sannolikt en betydligt äldre historia. Precis som flera kyrkor på Värmlandsnäs låg den i ett område med järnåldersgravar.

Träkyrkan från 1630-talet antändes av åskan och lades i aska.

Vid Ölseruds gamla kyrkplats – liksom vid Botilsäter – finns en damm. Bygdeforskare har framfört tanken att vattensamlingen kan ha haft betydelse för dopets genomförande under missionstiden (första kristna tiden).

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

Öster om gamla kyrkplatsen vid Byn fanns en gård ”Rustan” på 1880-talet. Det är kanhända för långsökt att försöka igenkänna ett Rast-namn här?

Säffle kommun

Botilsäter

Från Ölserud fortsätter den moderna pilgrimsvägen genom Botilsäter till By kyrka och Säffle. Kyrkplatsen i Botilsäter ligger vid ett gammalt vägskäl. Här, liksom vid Ölseruds gamla kyrkplats, finns en damm. Genom tiderna har man haft funderingar om vattensamlingarna kommit till användning vid dop under den första kristna perioden.

Flera idéer finns om upphovet till namnet Botilsäter, bl a omnämnes en fru Bortila i sägenmaterialet, men också tolkningar som "Bödelns säte" = platsen där bödeln bor, förekommer.

Botilsäter har haft en tympanonsten över ingången (nu i Statens historiska museum), en motsvarighet finns i Forshems kyrka på Kinnekulle. Dopfunten har rönt stort intresse från forskare som lämnat tolkningsförslag beträffande figurscenerna på funtens cuppa.

Botilsäter kyrka

Från 1100 – 1200-talet. Tillbyggd omkring år 1700 åt öster och med korsarm åt söder. Vid restaurering på 1930-talet hittades i den jord som utschaktades bl a flera hundra mynt och bronsbeslag, skiffer- och bennålar, en björntand och nycklar. Fynden gjordes både i den västra delen av kyrkan, som också hade särskilt tjocka väggar, och i den östra delen. Man drog slutsatsen att den medeltida kyrkan varit i huvudsak lika stor som den nuvarande. Den västra delen av kyrkan är den äldsta.

En medeltida fönsterpostdel av kalksten finns bevarad.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Någon annan kyrkplats än den nu bevarade är inte känd.

Kyrkliga föremål i Statens historiska museum

Tympanonstenen – medeltida bildsten, från 1100-talets slut – som suttit placerad över ingången, lämnades 1936 till museet i utbyte mot att den på 1800-talet överlämnade dopfunten deponerades i kyrkan i Botilsäter. 1879 lämnades jämte dopfunten ett rökelsekar till statens historiska och antekvariska samlingar.

Dopfunt

Av sandsten och tillverkad i två delar. Den har genomgående centralt uttömningshål och dateras till 1100-talet. Stilmässing är funten från Botilsäter mycket intressant. Den räknas till den västgötska Skalundaskolan, som har rötter i England. Cuppan är dekorerad med kvastpalmetter och figurscener.

Källor

En damm finns i kyrkans omedelbara närhet.

Traditioner om pilgrimer

I sägenmaterialet omtalas en relik i form av ett ben (E Fernow).

Säffle kommun

By

Första gången By kyrka omnämns är i ett pergamentbrev daterat 24 februari 1353. Ett krucifix från 1200-talets slut talar för att kyrkan kan ha funnits redan under tidig medeltid. Den näraliggande stora gården Sund förmodas en gång ha gett namn åt det numera försvunna Sunds härad, omfattande By, Tveta och Kila socknar.

By kyrka

Nuvarande stenkyrka uppfördes på 1760-talet. Då revs en tidigare stenkyrka.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Kyrka i By omnämns i ett sockenstämmoprotokoll från 1639: ”Anno 1639 blef halfvua By kiörkia af nyo uppmuradt och hella kiörkian täckt och spåndt...”. Uppgiften avser föregångaren till nuvarande kyrkan och avståndet mellan dem bör bara ha varit några meter.

Speciella platser

- Kyrkerud – födelseplatsen för Esaias Tegnér
- Fernow nämner Hargene domarsäte och att där skulle ha varit någon slags kyrka. Det måste ha varit en hednisk kultplats. Fernow uppger själv att ordets betydelse är gudshus, kyrka på gammalt språk. (Beskrivning över Värmland, sid 47)

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- *Munkemon* vid Hargene.

Säffle kommun

Huggenäs

Huggenäs var en gång en central plats – en äldre kyrkplats låg enligt uppgift vid Uggleberg och här gick den gamla vägen som ledde upp till Rastetorpet vid Göstakrog.

N G Djurklou uppger att Huggenäs kyrka är av samma ålder som de i Södra Råda och Hammarö och liksom dessa haft vägg- och takmålningar. De omnämnda kyrkorna kan antas varit kyrkplatser i alla fall på 1200-talet, om inte tidigare.

Huggenäs kyrka

1842 slogs församlingen ihop med Södra Ny. Kyrkobyggnaden i Huggenäs kom till användning vid uppförandet av en skolbyggnad på platsen omkring 1865. På den gamla kyrkplatsen invigdes en klockstapel 1956.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

150 m sydväst om gården Uggleberg skall det ha stått en kyrka. När så skulle ha varit fallet är ovisst, men det är inte otänkbart att det varit en föregångare till kyrkan i Huggenäs.

Kyrkliga föremål i Södra Ny kyrka

- Ett litet medeltida krucifix från Huggenäs finns numera i Södra Ny kyrka.

Ortsnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- *Rastetorpet* vid Göstakrog. Rastetorpet, av ”Rast”, omnämnt i 1646 års dombok. Beläget vid pilgrimsledens förmodade äldre sträckning mellan Huggenäs och Kila.

Säffle kommun

Tveta

I ett modernt ortnamnslexikon anses den ursprungliga betydelsen av namnet Tveta som oklar. Tveta är pluralis av "tvēt" som antas betyda röjning i ortnamn. I andra källor anses namnet ha en västlig orientering och betydelsen "röjning" eller "hygge".

Namnet Tveta ses också som namnet på före detta stomhemmanet Prästegården. Exempel på Stavningar vid olika tider är "Tweeth soken" 1503, "Tweta" 1540 och "Tweeth" 1670-talet.

Tveta kyrka

Den nuvarande träkyrkan anses ha uppförts strax efter 1600-talets mitt. I vapenhuset finns följande text ovanför dörrarna till långhuset: "Uppbyggd omkring 1670. Tillbyggd och reparerad åren 1872 – 1874. Restaurerad 1940 – 41 och 1969 – 1970".

Dopfont

Av täljsten med uttömningshål vilket antyder att den tillverkats 1200-talet. Flätornamentet runt cuppan gör att Tvetafunten har viss likhet med funtarna i Köla och Stora Kil vilka stilmässigt brukar föras till Østfold-Markernaskolan. Från 1700-talet omtalas att dopfonten hade ett lock av trä.

Kyrkklockor

Tveta kyrka har tre klockor av vilka två är medeltida. Lillklockan är av utpräglad 1200-talstyp, hög och smal med kullrig överdel. Mellanklockan härstammar från senare delen av medeltiden, omkring andra hälften av 1400-talet. Storklockan är från 1953.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

En tradition uppger att innan kyrkan byggdes vid Tveta gård, låg den på gården Mon, ett par kilometer i nordväst. Platsen där kyrkan stått lär ha varit synlig ända in på 1800-talets början, i form av en stenmur. Kyrkoherden i Kila, Anders Lignell (1787-1863) omnämner denna tradition i Kila-boken, men tillfogar att det hela "efter nogare forskning, befunnit alldeles ogrundat".

På en kartbild i geometriska jordeboken 1648 visas en kyrka vid Tveta gård. Detta betyder rimligen att det fanns en tidigare kyrka än den nuvarande. Inventarier och föremål antyder också att Tveta måste ha haft kyrka redan under medeltiden.

Speciella platser

Platsen för ett kloster utpekas strax öster om Prästgården (Tveta gård). Om den i Värmland annars vanligen gjorda tolkningen av "kloster" kan tillämpas är inte klarlagt, men i så fall skulle benämningen kunna syfta på ett härbärke för pilgrimer.

Säffle kommun

Kila

Kila kyrka ligger på Harefjordens västra strand och har haft föregångare under medeltiden – troligen ursprungligen en stavkyrka. Inte minst av kyrkans placering finns det anledning att räkna med Harefjordens västra sida som en plats för en pilgrimsled – vilket inte utesluter möjligheten av en samtida väg på den östra sidan!

Leden på den västra sidan sjön förmodas ha gått där vissa kortare avsnitt av äldre landsväg med milstenar finns kvar.

Kilaälvens utlopp i Harefjorden nära kyrkan är en plats av historiskt intresse. Här fanns tidigt såg och kvarn. På Kvarnbergert, som församlingen äger, finns idag en mjölnarstuga, härbre och naturträdgård.

von Echstedtska gården från 1700-talet ligger cirka en halvmil nordväst om kyrkan.

Traditioner finns om att en runsten skall ha stått i Ed, söder om Kila kyrka – runstenar placerades gärna vid färdstråk.

En knapp mil söder om Kila kyrka ligger gården Återslöp, som antas ha sitt ursprung i tiden före kristendomen.

Vägen söderut kan tänkas ha gått rakt ner till Knusesund (Säffle), men just vid Återslöp – och möjligen där att korsa Harefjorden/Byälven – sammanstrålar flera mindre vägar som kan ha äldre ursprung. Därifrån har det varit möjligt att ta sig mot nuvarande Gästakrog, det område där det av A Ernvik omtalade ”Rastatorpet” låg.

Kila kyrka

Nuvarande kyrkan är byggd av sten på 1650-talet, invigd 1654. Den hade då vapenhus vid ingången åt söder och torn av trä på taket. Det nuvarande tornet tillkom under åren 1769 – 1776. Sakristian är också en senare tillbyggnad.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Föregående kyrka låg 80 meter (136 alnar) söder om nuvarande kyrka. Den var liten, byggd av trä och var troligen en stavkyrka – kyrksymbolen på Håkan Arwidssons karta från 1648 tyder på det. I samma riktning talar traditionen som omnämner att kyrkan var byggd av starka, sammanhuggna ekplankor (Hammarin). Till den äldre kyrkan hörde klockstapel, betecknad som förfallen på 1600-talet.

Dopfundt

Dopfundt i två delar av täljsten. Den är försedd med centralt genomgående uttömningshål, som indikerar att den är tillverkad före 1250-talet. Dopfunten tillhör den sk Østfold-Markernaskolan och har dess typiska kalkform och spetsflikmönster. Ursprunget pekar på östra Norge, där stilen utvecklats efter engelska impulser. Tillverkning av dopfundtar har sannolikt skett även på svensk sida. De flesta fundarna av den här typen finns numera i Sverige. Dopfunten i Kila betecknas som en av skolans förnämsta representanter i Värmland.

Kyrkliga föremål i Såguddens museum, Arvika

- Triumfkrucifix av ek från 1200-talets senare hälft.

Övriga kyrkoföremål

- Storklocka med runinskrift "Petrus kuratus" (=Petrus kyrkoherde) från 1350-talet. Den enda kyrkklocka i Svealand som har runinskrift.
- Ljuskrona av järn, daterad till 1300-talet.

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- *Klostret*. Benämning på en tidigare ättehög (röse) på Ulvsbols skog, mellan Fjäll och Ulvsbol, numera försvunnet. Röset har tidigare haft registreringsnummer 30. Cirka 8 km väster om Kila kyrka.
- *Munkekyrkan*. Plats väster om Buvattnet. Troligen åsyftas röset på Jättegravåsen.
- *Kloster*. Vis Ström, norr om Harefjorden, på östra sidan vattnet, finns ett stenkummel (fornlämningsnummer 41). Röset sägs vara lämningar av ett "kloster". Cirka 6 km norr om Kila.
- *Kyrkåsen*, i Västra Smedbyn.

Övriga ortnamn

- *Streten*. Gårdsnamn på östra sidan. Oklart om det går tillbaka på någon avledning av "stret" = vägstråk (som eng. "street").

Säffle kommun

Gillberga

Arvid Ernvik antar att de i Dalsland och Värmland förekommande traditionerna om kloster på olika platser egentligen avser pilgrimshärbärgen. Men i vissa sydliga delar v Värmland – t ex Kila och Gillberga – ser det ut att vara gravrösen från t ex bronsålder som erhållit benämningar av detta slag. Just i Gillberga ligger strax söder om kyrkan ett stort gravröse på en höjd, benämnt ”Kaniken/Kanikekullen”. Vid foten av höjden leder den gamla vägen söderut.

I Gillberga har vi ett bra exempel på en tidig kyrka som placerats omedelbart vid en hednisk gravplats. Kyrkan har en ålderdomlig placering i terrängen: inget begravningsutrymme finns på nordsidan, där ligger gravfältet från järnåldern.

Gillberga är ett särskilt minnesmärke för reformationen i Värmland. Hit kom i början av maj 1540 den av Gustav Vasa utnämnde superintendenten, tyskan Georg Norman, i följe med den kungatrogne biskopen Henrik av Västerås, tre knektar, en betjänt och skrivaren Brynolf Hansson.

Gillberga var det förmögnaste gället i dåtidens Värmland, och här förrättades nu visitation och konfiskation i reformationens namn. Kalk och patén fick kyrkorna behålla, resten packades i säckar, för vidare befordran till kungens silverkammare.

Reformationen satte punkt för de katolska fem hundra åren med pilgrimsvandringar. 1544 blev det i Sverige förbjudet att tillbe helgon.

I traditioner från Gillberga talas om att munkar har bott på Älsvik och nunnor på Björnö. Vid Hösås finns ett litet naturreservat med askbestånd – en av de få rejäla askdungarna i Värmland. Här finns också olika örter. Från Hösåsklätten har man milsvid utsikt, vid klart väder till Kinnekulle i Västergötland.

Gillberga kyrka

Invigd åt Sankt Laurentius (S:t Lars), enligt inskrift på lillklockan som är en av Sveriges äldsta bevarade kyrkklockor. Den är från 1200-talet, eller rent av från 1100-talets senare del. Storklockan är gjuten 1784. (Även i Millesvik och Köla finns kyrkklockor med Sankt Lars namn).

I nuvarande kyrka ingår en äldre romansk stenkyrka, s k absidkyrka (Östra delen). Den har troligen byggts under 1100-talets senare del, eller under 1200-talets förra hälft. I åtminstone absiden är byggnadsmaterialet kalksten, s k kvaderstenar. Vid byggandet av ett pumphus i modern tid nere vid vattendraget, hittades i marken en huggen sten av det slag som sannolikt använts vid kyrkans byggande. Den lades ner i pumphusets grund. Om den tappats vid kyrkans uppförande, får man onekligen en fingervisning om var man lossat de stenar som fraktats vattenvägen från Västergötland.

N G Djurklou observerade på 1860-talet en vigvattensten i två halvor, liggande i kyrkogårdsmuren.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Inga andra kyrkplatser än den nuvarande är kända. Den romanska stenkyrka som byggdes i Gillberga var i sig mycket tidig. Man skall dock inte utesluta att en föregångare i trä existerat.

Dopfundt

Här möter en stor gåta: I Gillberga finns nämligen delar av två olika dopfuntar. Av den som kallas Gillberga 1 finns bara överdelen av cuppan kvar, samt två delar av fotplattan. Cuppans dekor är spetsflikornament och repstav, samt vid spetsfliksvinklarna små borrade hål. Materialet är täljsten. Ursprung och stil pekar mot Norge och Østfold-Markernaskolan.

Dopfundtsdelen Gillberga 2 är bara en fot. Stilmässigt har den likheter med dopfunten i Väse, och borde följaktligen vara från Västergötland – och vara tillverkad av sandsten. Men den är utförd i täljsten och har centralt uttömningshål (från tiden före 1250?).

På 1860-talet såg N G Djurklou på kyrkogården ”foten och skålen till en dopfundt, hvilken dock hvarken för sin ålder eller sina prydnader var i något afseende märkvärdig”.

Den dopfundt som numera brukas är från 1940-talet.

Källor

- *Sankt Olofs källa*. Belägen vid den gamla vägsträckningen genom Karlberg – Skog. Fortfarande väl synlig vid sidan av vägen. Muggar brukar hänga på grenar vid källan.

Speciella platser

- *Älrviks gård*. Enligt traditionen bodde här munkar.
- *Björnö*. Enligt traditionen bodde här nunnor. En hemlig gång under Björnöflagan gjorde det möjligt för dem att träffas.
- *Mariekulle*. Gård i Häljebol. Namnet kan tänkas syfta på Jungfru Maria. Platsen ligger längs en äldre väg.
- *Fyxnäs*, fyndplats för guldring från 1400-talet med Heliga tre konungars namn ingraverade. Fyndet gjordes omkring 1900 på strandbrinken nära färjan. Nu i Statens historiska museum.
- *Rasterna*. Äldsta vägsträckningen mellan Hällsbäck och Stömne.
- *Jungfrusten, jungfruhall*. ”Jungfru Marie vilosten”, flat stenhäll med diverse inskriptioner, längs med vägen Rasterna – även kallad Rasta bro på 1600-talet.
- *Gillbergaenen*. Platsen för en sägenomspunnen och mycket gammal en, där prosten Göransson band pesten. Digerdöden? Fälldes 1903. Stod snett emot Väsby gård vid en mindre rabbe i åkerlandskapet.

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- *Kanikekulle/Kaniken*. En höjd med ett stenröse, söder om kyrkan. Enligt traditionen skall där ha funnits ett ”kloster”. Möjligen kan någon byggnad vid kullen ha hyst visiterande kaniker från Skara.

Svanskog

Västra Värmlands Pilgrimsprojekts inventering av minnesmärken och traditioner med anknytning till medeltidens pilgrimer och vallfärder ha pekat ut stråket Edsleskog - Svanskog (Ämbeskog) – Långserud (Lönnskog) – Glava (Gladisvall) som en pilgrimsled. Traditionerna tycktes inte tidigare ha beaktats. Ändå har prosten Högmer i Svanskog beskrivit ledens sträckning ("Pilgrimsstigen genom Svanskog") och närmare redogjort för en av ledens tre övergivna kyrkplatser ("Embeskoghs socken") i sina två volymer Svanskogsböcker.

Ytterligare en person har beskrivit pilgrimsleden i området. Det är Cicero Kjellgren, död 1990 91 år gammal, som på 1960-talet ritade in leden på en karta över Ödebyns gamla skolrote.

Med utgångspunkt från Edsleskog är det alltså möjligt att skissa en led som går upp till Glava i norr. Därmed finns det också en klar anknytning söderut till den pilgrimsled som går genom Dalsland, från Holms kyrka (nära en S:t Olofskälla) strax norr om Mellerud, via Upperud, Högelund, Ragnerud, Värnebo och till Edsleskog.

Även från Laxarby, väster om Edsleskog, finns det antydningar om att ett pilgrimsstråk gått norrut genom Hugnerud, Krakstad och Rörtegen till Gaterud, där den ansluter till leden Edsleskog – Glava.

Svanskogs kyrka

Svanskogs första kyrka är troligen uppförd i slutet av 1100-talet. Den bör ha funnits på i stort sett samma plats som den nuvarande träkyrkan från 1773. Kyrkan är belägen i hemmanet Stommen, numera Svaneholm. En tradition säger att de gamla ekarna, numera fridlysta, är planterade av de sista munkarna i Svanskog. Det skulle möjligen kunna peka på pilgrimers närvaro även här.

C A Högmer antar att ett pilgrimshärbärke också skall ha funnits i Svanskog.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Ämbeskogs kapell (även Hedane kapell) låg på Kyrkudden i sjön Västersvan. Omtalas på 1400-talet som självständig socken. Sista gången omnämnd 1557. Gyllenius uppger 1643 att kapellet står kvar. Vid arkeologisk undersökning 1954 kunde kyrkans grunnsstenar påvisas. Av myntfynd kan kyrkans tillkomst veräknas till 1200 – 1300-talen. Mynt från 1500-talet har även hittats på platsen. Korets mått var 4 x 4 meter, långhuset 8 meter långt och 7,5 meter brett. En minnessten finns på platsen med inskriptionen: "HÄR LÅG UNDER MEDELTIDEN ETT KAPELL EN TID ÄVEN FÖRSAMLINGSKYRKA FÖR EMBISKO SOCKEN. RASERADES OMKRING 1540. SVANSKOGS FÖRSAMLING ÅTERSTÄLLDE KYRKPLATSEN 1955."

Se mer om Ämbeskog under Långseruds socken.

Källor

- *Helig offerkälla* i Skålerud. I sydöstra delen av hemmanet, nära Malån. Marken är rostfärgad vid källan, som aldrig sinar. Fynd lär ha gjorts i källan, eventuellt myntfynd.
- *Helig källa* i Skeppenäs (eventuellt två stycken). Strax söder om om gården Storängen i Skeppenäs, nedanför Ramberget, vid gränsen mellan hemmanen Skeppenäs och Gaterud. Källan rinner fram ur berget. Enligt en sagesman skall dock denna källa vara den "heliga", utan den ligger mera åt norr – eventuellt kan det vara

frågan om den källa som omtalas vid Korsbäcken. Den källan har man sökt efter, men den har inte återfunnits.

- *Helig källa* vid Bollsbyn. Vid Sika i hemmanet Bollsbyn, c:a 500 meter söder om järnvägstunnelns södra ände, strax öster om järnvägen, finns en helig källa. Den är enligt prosten C A Högmer omtalad i ett biskopsvisitationsprotokoll.

Speciella platser

- *”Stenkyrka”* i Källtegen. C:a 500 meter norr om järnvägstunnelns nordända finns en bergsformation som kallas *”Stenkyrka”*. Här anses pilgrimer haft en rastplats.

Ortsnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- *”Korsbäcken”* med torpet *”Korsbräcken”*. C:a 500 meter väster om gården Ivre i Skeppenäs, på hemmanet Gateruds mark, har det legat ett torp kallat *”Korsbräckan”*. Här förbi rinner en bäck som mynnar i Västersvan vid gården Storängen i Skeppenäs. Enligt traditionen ska en pilgrim ha blivit ihjälslagen här.

Traditioner om pilgrimer

- Ihjälslagen pilgrim, se Korsbräcken ovan.
- Rastställe för pilgrimer, se Stenkyrka ovan.
- Munkar planerade ekar vid Svanskogs kyrka, eventuellt fanns där också ett pilgrimshärbärge.
- I Lund i Svanskog ska en pilgrim ligga begravd, exakt var är okänt.
- I Bäckén – vid pilgrimsleden – kan man peka ut var två pilgrimer ligger begravda.

Säffle kommun

Långserud

Socknen är gammal och kyrkan har förmodligen legat på nuvarande plats sedan tidig medeltid. Det är förekomstgen av en dopfont från 1200-talet som ger en fingervisning om åldern. En möjlighet är dock att dopfonten kommer från någon av de två kapellkyrkor som tidigare funnits i den nuvarande socknen – medeltida föremål saknas i övrigt i nuvarande kyrkan i Långserud.

Vid Lönnskog och Åstenskog (även kallat Åskog och Östenskog) fanns kyrkor före reformationen. Ännu en försvunnen kyrka fanns på relativt nära håll – Ämbeskogs kapell som låg på Kyrkudden i Ämmeskogssjön och hörde till Svanskog.

År 1850 hittas id Åstenskogs övergivna kyrkplats ett krucifix tillverkat i Limoges i Frankrike på 1200-talet. Dessa arbeten från Limoges spreds i massor över Europa, framför allt utefter pilgrimslederna. Fyndet förvaras i Statens historiska museum.

Långseruds kyrka

Den nuvarande kyrkans ålder är oviss, men dateras av Kjellin till 1600-talets senare del. Medeltida föremål saknas. Om krucifix och träbilder som omnämns i inventarielängder var från medeltiden kan inte avgöras – de är numera försvunna. Dopfonten från 1200-talet kan komma från någon av de andra medeltida kyrkorna i Åstenskog eller Lönnskog (Långskog).

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

- *Lönnskogs kapell*. Plats för en kyrka, kallades även Långskogs kapell. Arkeologisk utgrävning 1959 visade att långhusets grund hade måtten 7 x 5 meter, och att koret var 2,5 långt och 3 meter brett. Möjligen ett pilgrimskapell. Vid kapellet sägs ett härbärke ha funnits. Enligt traditionen hette Torpa, ett stycke från kyrkplatsen, tidigare Svartingebyn. Benämningen kan syfta på svartbröder, dominikanermunkar. Enligt traditionen sköttes ett härbärke nära kyrkan av munkar.
- *Åstenskogs kapell*, även kallat Åskog och Östenskog. Även denna kyrkplats undersöktes arkeologiskt 1959. Kyrkan visade sig ha varit stor: långhuset var 20 x 9 meter, koret 5 x 5 meter. 1850 fann man på platsen ett prosessions- eller altarkrucifix från Limoges, daterat till 1200-talet.

Kyrkliga föremål i Såguddens museum, Arvika

- Gravvård i form av ett solkors, daterat till medeltid eller c:a 1600-talet.

Kyrkliga föremål i Statens historiska museum

- Krucifix tillverkat i Limoges, Frankrike, på 1200-talet. Funnet 1850 vid den övergivna kyrkplatsen i Åstenskog.

Dopfont i nuvarande kyrkan

Av täljsten och tvådelad. Ringkedjeornament på cuppan. Saknar uttömningshål. Stilmässig hemhörighet: Norge och den så kallade Tunemästaren. Det antas vara en elev till honom som utfört Långserudsfunten. Datering: 1200-tal. Dopfonten kan möjligen härröra från någon av de ödelagda kyrkorna.

Speciella platser

- *Höjen*. En by vid Berga, söder om nuvarande Lönnskog, skulle ha utplånats i samband med digerdöden 1350. Det talar för att en pilgrimsled gick i området – digerdöden spreds vi dessa leder.
- *Gängene*. Plats utefter leden mellan Lönnskog och Glava. Samma namn förekommer på Glaskogen och har tolkats som ”gångställe”, liksom Årjäng = gångställe vid, eller över, ån.
- *Klockesten*. Sten som ligger invid samma led/stig.

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- *Svartingebyn*. Heter numera Torpa. Antas vara platsen för ett dominikanerhärbärge. Dominikaner = svartbröder. Ligger något hundratal meter från kyrkplatsen.
- *Korsmyra*. Ligger utefter den utpekade pilgrimsleden mellan Lönnskog och Glava.

Traditioner om pilgrimer

Vid kyrkplatsen ska enligt traditionerna ha stått ett härbärge: Svartingebyn, se ovan.

Stavnäs

Namnet Rasterna är kopplat till den gamla vägsträckning som här väljer bergshöjderna före stränderna utefter vattendraget. Från Hällsbäck i Gillberga går den gamla vägen över Rasterud till Stömne, och vidare över berget till Tångeberg i Sölje.

Sölje är en gammal knutpunkt och har ett förflutet som glastillverkningsort. Bygdens historia presenteras i Sölje bygdegård, inte minst genom Sigvard Johanssons samlingar och bilder.

Stavnäs kyrka

Nuvarande stenkyrka byggd 1699 – 1705. På 1600-talet omtalas träkyrka. N G Djurklou håller inte för otroligt att Stavnäs kan ha varit en stavkyrka eller haft liknande utseende, efter en uppgift om att den hade flera torn.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Inga andra kyrkplatser än den nuvarande är kända. En frågeställning kan vara om en tidig kyrka möjligen kan ha legat på västsidan om vattnet. Föregångaren till nuvarande stenkyrkan var en av trä, byggd omkring 1420. Den revs inte förrän 1705.

Dopfont

Av sandsten i två delar. Centralt genomgående uttömningshål. Dekoren på cuppan består av ristad repstav i platt teknik. Daterad till 1200-talet. Stilmässigt ursprung i västgötaskolor.

Intressanta föremål i nuvarande kyrka

- Värmlands äldsta triumfkrucifix, från omkring 1250. Senmedeltida dörr av järn i sakristian, enligt traditionen en gång hämtad från Edsholms slott (Slottsbron).

Speciella platser

- *Hammarklätten* vid Stömne, fornborg och vacker utsiktsplats.
- *Naturpark* med ekbestånd i Stömne.
- ”*Kung Ekens grav*” vis Skasås, en av Byälvdalgångnes storhögar.
- *Stor fornborg* vid Västra Rud, Sölje.

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- *Rasterna*. Vägsträckningen Hällsbäck – Rasterud – Stömne – Majsaklätten – Sölje. Fotavtryck markerade i berget mitt i vägen, nära offerkastet.
- *Rasterud*. Gård som troligen fått namn efter vägen Rasterna.

Traditioner om pilgrimer

Att pilgrimer, enligt tradition på orten, skulle lämnat sina stavar i Stavnäs, låter mera som en folklig förklaringssägen till ortnamnet. Annars skulle berättelsen bättre passa ihop med hälskällor, där folk blir friska och lämnar sina kryckor och käppar.

Enligt sägnen skulle pilgrimerna efter att ha lämnat sina stavar gå barfota till Glava. Denna del av sägnen är inte mindre svårbegriplig. Om Stavnäs-namnet ursprungligen hörde hemma på västsidan av vattnet, skulle det hela bli åtminstone mera geografiskt lättfattligt.

Den söderifrån kommande pilgrimsvägen Rasterna gick i skogen på västra sidan Söljeflagan. Om Stavnäs-namnet ursprungligen hört hemma i Söljeområdet, kanske det funnits en särskild anledning för pilgrimerna att gå barfota sista biten till munkkyrkan i Gladisvall (Glava). De omnämnda fotavtrycken i berget, mitt i vägen vid Rasterna, kanske i så fall kunde sättas i förbindelse med sägnen.

Arvika kommun

Glava

Glava gamla kyrkplats vid Fors betraktas som en ”säker” punkt på pilgrimsleden från Västergötland upp genom västra Värmland. Kyrkan i Glava var troligen en Mariakyrka och ”Glavamadonnan” har enligt traditionen utövat en särskild lockelse för folk från när och fjärran. Den ska ha varit känd ända ner på kontinenten.

Vid arkeologisk utgrävning 1941 kunde kyrkans grund blottläggas. Samtidigt konstaterade man att en byggnad 8 x 8 meter hade stått alldeles invid kyrkan på sydsidan. Möjligen kan det vara fråga om grunden till ett pilgrimshärbärge.

Från söder kommer pilgrimsleden från Värmlandsnäs över Gillberga och Sölje. Från Edsleskog, Svanskog över Lönnskog och Gängene kommer en annan led. Och från väster kommer ”pilgrimsleden” – en tvärförbindelse till den led som förde från Silbodalen, norrut mot Järnskog. Arvid Ernvik omnämner denna led, men preciserar inte dess läge närmare. Från Glava går pilgrimsleden vidare norrut till Älgå.

Glava kyrka

Nuvarande stenkyrka byggdes 1735 – 1738. Tidigare kyrkplats var vid Fors, ca 5 km söderut. Där stod under medeltiden den s k ”munkkyrkan” i Gladisvall.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Vid Fors (Gladisvall = Glava) har funnits kyrka sedan medeltiden. Den skall ha byggts år 1131 enligt uppgift på minnesstenen, men varifrån den uppgiften kommer är okänt. Kyrkan vid Fors bör ha stått kvar till omkring 1740-talet.

På platsen för den så kallade Kunkkyrkan vid Fors i Glava, restes år 1827 en minnessten med texten: ”GLADEWALLS Munke Kyrka Bygdes År 1131 (Sedan följer sammanskrivet runtecken för E och N = Erik Noreen, som föreslagit att man skulle befästa minnet av medeltidskyrkan med en sten, som han sedan också ristade) Trotsat 600 Secler”. Uppgiften om 600 sekler har blivit felskriven, det är 6 sekler (600 år) som avses. Av foton i böcker från 1950-talet är ibland ”600” rättat till ”6”. Om man då gjort fotografisk retusch eller bara målat den sista nollan till en sexa, må vara osagt. Står för Maria Margareta Schröder, hans hustru.

Vid medeltidskyrkan fanns inte tillräckligt med plats för begravingar. Man anlade därför en begravningsplats öster om landsvägen. Ett gott stycke in på 1800-talet var begravningsplatsen särskilt markerad.

1941 företogs en utgrävning för medeltidskyrkan. Lämningarna under jord var dock så skadade att man knappast ens med säkerhet kunde fastställa kyrkans storlek. Vad som med visshet kan sägas är att den kyrka som övergavs på 1730-talet var en rektangulär byggnad, ca 20 meter lång och ca 10 meter bred. En kort tillbyggnad i väster var något smalare än kyrkan i övrigt. 1941 påträffade man, vid sidan av kyrkogrunden, resterna av en byggnad cirka 8 x 8 meter, Om detta var lämningar efter ett pilgrimshärbärge eller

möjligen en klockstapel innan torn byggdes på kyrkan på 1680-talet, gick inte att avgöra med säkerhet.

Intressanta föremål i nuvarande kyrka

- *Glavamadonnan* är en i ekträ skulpterad Maria-bild från 1200-talets senare del. Den anses vara den ståtligaste av stiftets madonnaskulpturer. Det är inte bara traditionen om dess helighet och undergörande verkan som har bevarats – den har vördats ända in på 1900-talet. Den kan vara tillverkad i en sydöstrorsk ateljé som påverkats av fransk stilkälla. Konserverad på 1930-talet.
- Två stora *ljuslyktor* av järn – åtminstone den ena troligen från senmedeltiden. De kallas i ett inventarium från 1830 för ”munklyktor”.
- Även en skeppsformad *ljusstake* av järn kan vara medeltida.
- *Lillklockan* i kyrktornet är gjuten 1724 i Karlstad, och har därmed använts vid den gamla kyrkan i Fors.
- *Altaruppsatsen* kommer från gamla kyrkan vid Fors, dit den skänktes år 1693.

Kyrkliga föremål i Såguddens museum, Arvika

- *Kyrktupp* av kopar från Glava gamla kyrka vid Fors.
- Järnbeslagen *kyrkdörr* från den medeltida ”munkkyrkan” vid Gladisvall.
- *Offerkista*.
- *Solur* (timsten) med årtal 1763.

Dopfunten

Dopfunten är av sandsten, ursprunget pekar alltså på Västergötland. Den saknar uttömningshål. Stilmässigt förs den till Skalundaskolan och dateras till 1200-talet. Tillverkningen av denna typ av funtar pågick i slutet av 1100-talet med en kort degenerationsperiod in på 100-talet.

Källor

- Kallkälla, något hundratal meter norr om nuvarande kyrka.
- *Ryttarkällan* i Övre Rud, Glava.
- *Lagerkällan*, vid Lagerbäcken, söder om Yttre Rud vid en gammal väg.
- ”*Källa i Ås*”. Vid Ås.

Traditioner om pilgrimer

- Kyrkan vid Fors har genom tiderna kallats ”*Munkekyrka*”.
- ”*Pilgrimsvägen*” från Årjängs-hållet.

Se även motsvarande rubrik för Stavnäs socken.

Arvika kommun

Älgå

Älgå kyrka är en Olofskyrka. Här har man funnit en numera försvunnen S:t Olofsbild, omnämnd av Erland Hofsten i början av 1700-talet: ”Elgå Kyrkia kallades Sancte Oluff, hwaräst och hans beläte war i trä sittande på en stol med en krona på hufwudet, och en spira i handen, therfore the och hålla ännu Olufz-messadagen sin hälg som de kalla Olufz-messa. (Olofsfigurer finns bevarade i Norra Ny och i Visnum).

Torgerskällan på Ränkesed har också varit kallad Olofskälla.

Liljestenar är de gravhällar med det stiliserade livsträdet som mönster. De förekommer bara i det medeltida Skarastiftet och uppträder sporadiskt norr om Vänern. Man har hittat liljestenar på kyrkogårdarna i Älgå, Arvika, Kil, Hammarö och Ölme. De dateras till 1200-talet. Under 1300-talet upphör användningen. För Älgås del pekar liljestenen på kontakter med kulturområdet söder om Vänern.

Älgå kyrka

Nuvarande stenkyrka är byggd 1724 – 1726.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Före den nuvarande stenkyrkan fanns en träkyrka på platsen, förmodligen stod den ett stycke väster om det nuvarande församlingshemmet. Håkan Arvidssons karta från början av 1640-talet har kyrksymbolen utritad ungefär på denna plats. En kopia av katan hänger i församlingshemmet. Ännu en äldre, medeltida kyrkplats sägs finnas i den omedelbara närheten. Sydväst om nuvarande stenkyrkan, på den plats som kallas Rabo skall en medeltida kyrka ha stått, och här finns också en minnessten.

Kyrkliga föremål i Säguddens museum, Arvika

- Liljesten, gravhäll från 1200-talet, med ursprung i Västergötland. Denna typ av gravvård antas ha kommit till användning för herremän under 1200-talet, på 1300-talet är de helt ur bruk.
- Stående madonna.
- Senromantiskt krucifix.
- Altartavla från 1500-talet. Nästan bortnött vattenfärgsmålning föreställande Nattvarden. Bred, rankmålad ram.

Dopfunter

Av täljsten, i en del. Fyrsidigt rundad cuppa med repstav som ornament. Genomgående smalt, centralt uttömningshål. Fyrsidig fot med rundade hörn. Lagad. Stilmässigt anses Älgåfunten vara en representant för den grupp av täljstensfuntar som har en mellanställning mellan norsk och västgötsk påverkan. Daterad till 1200-talet.

Källor

- ”*Torgerskällan*” på Ränkesed. Tidigare även benämnd S:t Olofs källa. Källan ligger omedelbart norr om vägen till Ränkesed, där gårdsvägen från gården Söderlund ansluter. Traditionen berättar att källan kom i vägen för den första rallbanan, när den byggdes mellan Ränkesed och Sulvik vid 1800-talets mitt. Den flyttades

därför några meter mot norr, till sin nuvarande plats. Se även Wermlandsforskning, Arvika, Rapport nr 005, 3 oktober 1994.

- ”*Slättekällan*”, mitt emellan Fröbol och Sulvik – hälsokälla.
- Kalkkälla, järnhaltig, vid Gördsbyn.
- ”*Sann’rävla*”, ”*Frykälla*” och ”*Kajsekälla*”. Tre källor vid Strand.
- ”*Brolyckekällan*”, söder och Stredsbol.
- ”*Lackeskällan*” och ”*Frukällan*”, ligger båda sydväst om Gränsjön, utefter den stig som leder från Eskoleiaplatsen till Älgå och Glava.

Speciella platser

- Strax öster om gården Söderlund (och sydöst från Torgerskällan) låg den gamla marknadsplatsen.
- I Sulvik skall enligt traditionen funnits ett ”sälöhus” = härbärke.

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- ”*Vången*”, gårde i Sulvik. ”Vång” förknippas med betesplatser för pilgrimers hästar. Den närbelägna *Russåsen* kan innehålla ett gammalt ord för ”häst”.

Traditioner om pilgrimer

I en tvist om ägorätten till området vid Mållungsheden (vid Eskoleiaplatsen) refereras till en pilgrim som farit från Fröbol (Ernvik, A: Olof den helige och Eskoleia).

Arvika kommun

Jösse Ny

Jösse Ny kyrka ligger vid den av A Ernvik utpekade vintervägen på Eskoleia: Isarna på Bysjön och Nysockensjön ner mot Högvälta och Jössefors.

Jösse Ny kyrka ligger stt stycke vid sidan av pilgrimernas sommarvariant, men förtjänar verkligen att kopplas ihop med vintervägen. Ny kyrka omnämns i Håkon Håkonssons saga, när den norske kungen i januari 1225 kom farande på isarna ner mot Arvika och hade tusentals man i sitt krigsfölje. Sagan berättar att just vid Ny kyrka hade värmerna lagt sig i bakhåll. ”..kom det folk til kongen og sa at vermane hade felt tre framføre han eit lite stykke frå den kyrkja som heiter Nykyrkia.” Det innebär att vi samtidigt får en finger-visning om hur ”ny” denna kyrka är – den fanns redan år 1225!

Norr och söder om Bergsjön och Nysockensjön går det urgamla stråk som sedermera utvecklades till kungsväg. Naturligtvis måste man ta i beräkning att även pilgrimer färdats i området. Det är bara det att från Sulvik är osäkerheten stor när det gäller pilgrimers vägval norrut, det är bara att sätta hoppet till framtida forskning när ökad klarhet skall vinnas. En plats kallad ”Kalvangsudden” kan ev ha varit betesplats för de färdandes hästar under medeltiden.

Jösse Ny kyrka

Nuvarande tegelkyrka uppfördes i nygotik 1887-1889.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Föregångaren var av trä och hade byggts ut i mitten på 1700-talet. Kyrkplatsen låg något väster om tegelkyrkan, inne på den nuvarande kyrkogården. Ännu tidigare talas det om en kyrkplats vid en vägkrök ännu något hundratal meter längre västerut.

Kyrkliga föremål i Såguddens museum, Arvika

- Madonna, franskinspirerad, beskriven på mitten av 1800-talet av N G Djurklou: ”...sittande under en baldakin med Jesusbarnet stående bredvid sig. Ryggvanten som uppbär baldakinen har varit ornerad med rytande lejon i medaljonger och i taket öfver Madonnan synes en fembladig dubbel ros. Det hela, ett ganska godt snidverk – är 5,4 fot högt på 1,5 fots bredd. Madonnabildens höjd är 3,2 fot”.
- Sående, manlig träfigur. N G Djurklou: ”En manlig bild 5 fot hög men oformligt smalaxlad, med högra handens 2 fingrar upplyftade och en bok på den venstra armen hvarmed han uppbär den röda, af svarta fembladiga rosor översållade, manteln. Han är barfota och trampar på ryggen af en med utsträckt tunga liggande mindre människobild sannolikt ett troll. Hvilket helgon härmed åsyftas torde vara ovist, men då bilden saknar både krona och bila torde det ej kunna vara S:t Olof.”
- Stående iskop. N G Djurklou: ”En biskops bild med förlorad kräkla 5,7 for hög, men lika smalaxlad som den förut nämnde”. Arbete i norsk ungotik.

Kyrkliga föremål i Statens historiska museum

En treenighetsframställning från gamla kyrkans takmålning 1785.

Dopfont

Dopfonten av sandsten från 1949.

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- ”*Kalvangsudden*” i Jösse Ny (Ernvik A: Eskoleia, s 138).

Eda kommun

Eda

Genom Eda leder den gamla färdevägen Edskogsleden. Långt före pilgrimernas vallfart till Nidaros var den frekventerad i båda riktningarna av resenärer som just här valde att passera ”Kölen”, höjdryggen mellan det som så småningom blev rikena Norge och Sverige. Från Kongsvingerområdet för leden söderut genom Åklangens dalgångar ner mot Åbogen, Matrand (Midskog), Magnor och nuvarande riksgränsen. När järnvägen byggdes på 1860-talet valde man att följa samma urgamla stråk som vikingar, och senare pilgrimer, färdats utefter.

Eda kyrka

Nuvarande stenkyrka är byggd 1835 – 1839 i Karl Johans-stil och invigdes 1840.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Hammar, en kilometer öster om den gamla kyrkogården vid Nolby, har enligt traditionen varit kyrkplats sedan tidig medeltid. Vid gamla kyrkogården i Nolby finns en minnessten som berättar att Edas kyrkas tillkomst skall sättas så tidigt som år 1024. I Hammarins Herdaminnen får vi årtalet 1054, samt uppgiften att den första kyrkan byggdes vid Hammar av en munk från Åbogen i Norge. Traditionen anger därmed också från vilket håll kristendomen kom till denna del av Värmland. Samstämmiga traditioner gör det möjligt att i stort peka ut platsen för första kyrkan vid Hammars gamla skola. Där berget går i dagen vid det tidigare skolhuset, skall klockstapeln ha stått.

Gamla kyrkplatsen vid Nolby visar var nästa kyrka varit belägen. Där finns ett gjutjärnskors som har upplysningen att kyrka funnits på denna plats i fyra hundra år fram till 1840. Den bör ha byggts här på 1400-talet och ersatte då måhända en kyrka vid Hammar, som sannolikt förfallit efter digerdöden på 1350-talet.

Trots att krigshandlingar gått fram över Eda-trakten vid flera tillfällen, finns ingen uppgift om att fienden skulle ha bränt kyrkan. Däremot brändes de omkringliggande gårdarna i omgångar, både av fienden och av egna soldater i försvarssyfte.

Kyrkliga föremål i Såguddens museum, Arvika

- Krucifix.

Dopfont

Långt ifrån det västgötska ursprungsområdet har det kommit en dopfont av sandsten till Eda kyrka. Man skulle vänta sig en täljstensfont här, så nära Norge. Det är intressant att spekulera i pilgrimsledens/färdevägens betydelse för sandstensfontens närvaro i Eda. Kristendomen tycks ha kommit första gången från Norge, men dopfont skaffar man från Västergötland med dess kyrkliga centrum i Skara. En viktig pilgrimsled kommer just från Skara och sammanfaller här med Edskogsleden.

Källor

- ”*Karl XII:s källa*”. Källans eventuella tidigare namn (före 1700-talet) är okänt.

Speciella platser

- *Lersjöns kapell*. Byggt på 1900-talet på riksgränsen. Se även material om Köla.
- *Morokulien* och fredsmonumentet.
- *Stråket*. Ortnamn 3 km öster om Charlottenberg som indikerar väg och färdsel. Området är märkligt så till vida att där finns namn som "Älven", "Kavelbron" och "Björknäs" som antyder att här kanske funnits mer vatten och "trafik" tidigare.
- *Eda skans*. Försvarsanläggning, byggd på 1650-talet vid den gamla vägen.
- *Eda gamla kyrkplats* vid Hammar, från 1024 eller 1054, enligt traditionerna.
- *Eda gamla kyrkplats* vid Nolby. Här fanns kyrka från 1400-talet till 1840.

Ortnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- "Vången", gård vid Håvilsrud, Eda.
- "Vången", vid Tallmon, Charlottenberg.

Eda kommun

Köla

Inom Köla gamla sockenområde finns inga tidigare direkt angivna traditioner om pilgrimsleder. Den inventering som företagits i Västra Värmlands pilgrimsprojekts regi finner anledning att ytterligare utreda ev pilgrimsstråk genom Köla. Indikationer saknas inte. Från Boda (och Kanilekullen) i Järnskog, finns ett stråk norrut som både innehåller forn-lämningar och källorna "Pilgrimskällan" vid Bergsfjärdingen och "Paulikällan". Om man dessutom kan anta att Lersjöarna ursprungligen varit "Led"-sjöar, indikeras här möjligheten av en bortglömd pilgrimsled, kanske ända från Lernäs. Se "Speciella platser" nedan! Enligt gamla, nuvera förkomna inventarielängder, skall Köla kyrka kommit till så tidigt som 1024. Samma tillkomsttid berättas det om för den näraliggande första kyrkan i Eda.

Köla kyrka

Nuvarande stenkyrka byggdes 1700 – 1701 och invigdes i september 1702 av biskop B Cameen. Kyrkan har två senmedeltida kyrkklockor, den lilla bär den heliga Birgittas pilgrimsmärke i relief (Vadstena), den andra omnämner S:t Lars i en inskrift.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Före stenkyrkan stod på platsen en träkyrka: "Mellankyrkan", vars tillkomsttid ser ut att vara 1664. 1669 byggdes en fristående klockstapel, den stod kvar till 1784 då kyrktornet byggdes till på stenkyrkan som byggts 1701.

En föregångare till "mellankyrkan" antas också ha legat på samma plats. Inga medeltida gravar har dock påträffats i eller utanför den nuvarande kyrkan. En förklaring kan vara att ben tillvaratagits inne i kyrkan vid grundarbeten år 1701.

I Köla förekommer samma tradition som i Eda – att kyrkan tillkommit år 1024. Enligt en gammal inventarielängd skulle kyrkan vara samtidig med Olof den helige i Norge, och årtalet 1024 skulle finnas inristad i kyrkans äldsta vägg. (minnesstenen på Edas gamla kyrkogård säger samma sak – för Eda kyrkas byggande – den är ristad på 1800-talet av Erik Noreen, överinspektör från Köla).

Vid kyrkplatsen finns gravar från järnåldern och området vid Kölaälvens mynning i Hugn betraktas som centralt redan på vikingatiden. Det är inte otänkbart att den första kyrkan i Köla etablerats vid nuvarande kyrkplats.

Dopfont

Av täljsten från 1200-talet. Den är gjord i ett stücke, saknar uttömningshål och har bandflätor som dekor på cuppan. Funten hör stilmässigt till Østfold-Markernaskolan och den undergrupp som har flätornament.

Källor

- "*Pilgrimskälla*". Vid Bergsfjärdingen, cirka 1 km nordväst om Boda, Järnskog.
- "*Paulikällan*". Belägen nordväst om Bålstad. Källan rinner upp i ett dike 75 m väster om den gravhög som ligger 100 m söder om gården Kullen. Benämnes också "*Pauluskällan*".
- "*Troa*" i Bålstad. Namnet antas ha med "*trä*ränna" att göra, ev i samband med tvätt. Annars har "*trä*" och "*trô*" ofta betydelser som sammanhänger med gångställe, etc.

Speciella platser

- *Lersjöarna*. ”I orten (Köla) antas allmänt att Lersjöarna är en förfalskning av ett ursprungligt Le(d)sjöarna”, I Köla, del 1, s 76. När det gäller passager över riksgränsområdet kan en ev led här varit av betydelse för Köla. *Lernäs* ligger ett par kilometer väster om Köla, utefter den tänkta leden. Se även material om Eda betr Lersjö kapell.
- *Fyndplats för brosch*. Förvaras i Värmlands museum, Karlstad.
- *Altartavlan och Hällekyrkan*. Vid Hälle på sjön Ränkens östsida. Altartavlan syftar jätteblock som lossnat från bergväggen och blivit stående där. Hällekyrkan är en klippgrotta.
- *Kyrkhålorna*. I hemmanet Lunden.

Ortsnamn med förmodad anknytning till pilgrimer

- ”*Ånebolsvangen*”. Äng i Växvik, inte långt från Pilgrimsröset, men i Köla socken.
- ”*Stegen*”. ”...har antagligen fått sitt namn efter belägenheten vid vägen ’stegen’, över edet – kanske borde man säga vintervägen”. (I Köla, del 1, s 57).
- ”*Munkedalen*”. I hemmanet Ånebol, norr om sjön Ränken.

Traditioner om pilgrimer

Inga direkta traditioner har ännu noterats i Köla gamla socken. Pilgrimsmärket på kyrkklockan är från Vadstena, den heliga Birgittas märke. På kyrkklockan sitter det som en relief och ingår i gjutningen av klockan. Det är alltså inte ett verkligt pilgrimsmärke som är fäst vid klockan. Däremot kan det tänkas att man vid gjutningen gjorde en modell i vax av ett märke, eller rent av använde ett riktigt märke i bly som smälte vid gjutningen. Märket i Köla är av typ Vadstena V, och som sagt en relief.

Eda kommun

Järnskog

Till Järnskog kom en pilgrimsled söderifrån. Över Eskoleia-platsen vid N:a Yxsjön anslöt en annan vid Saxebyn, söder om Beted. I Koppoms-området är det flera indikationer på pilgrimsleder och minnesmärken. Det är dock inte entydigt att fortsättningen mot norr bestått av en enda led. Det är mycket som talar för en led till Vadjungen och vidare till Skillingsfors och norröver. Men även genom nuvarande Koppom, Skönerud, Boda och till Köla finns det anledning att tänka sig en led. Om denna sträckning sedan tagit vägen norr om Eda, eller gått vidare mot riksgården utefter Lersjöarna, är till vidare oklart. Mer forskning måste till. Se materialet om Köla och ev led utefter Lersjöarna.

I Järnskog finns traditioner om "kloster" i betydelsen härbärge, här finns också "Kanikekullen" vid Boda och intressanta ortnamn som Beted = betesplats.

Av stort intresse är också traditionen om hur denna del av den värmländska befolkningen var hänvisad till en numera försvunnen kyrkplats (Rambølsmon) inne på norskt område, innan kyrka byggdes omkr 1350 vid Stommen (gamla kyrkplatsen i Järnskog).

Järnskogs kyrka

Den nuvarande kyrkan började byggas 1695 och invigningen skedde 1699. Lillklocka från år 1557.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Järnskogs gamla kyrkplats ligger vid Stommen, Beted. Stenstolpar med kedjor emellan inhägnar kyrkplatsen. Kyrkans gruds finns markerad i markytan med glest liggande stenar. En minnessten står på koret och har texten: "Jærnskogs Kyrko- och begravningsplats till år 1699. Vården restes år 1878 Ps 492:2. Frid öfver de döde. N.A.S.SI." Inskriften säger ingenting om när Järnskogs första kyrka byggdes. Men Järnskogs kyrka finns med i förteckningen över klockskatten 1531 – och fanns alltså redan då. Man hade ingen locka att lämna utan betalade i stället med 3 ½ lispund koppar samt 6 mark penningar. Förteckningen är den första bevarade skriftkälla som nämner Järnskogs socken. I en minnesskrift av Gustaf Noreen omtalas att Järnskogs kyrka uppfördes samtidigt som Skillingmarks (=år 1350 – tiden för didgerdöden). I en landshövdingeberättelse från 1692 heter det att samtliga kyrkor i Nordmarks härad var träkyrkor, och att Järnskogs kyrka var "mycket gammal".

Källor

- "Tomtekälla". Nära det utpekade klostret (=härbärgen = "soveloft" på norska) vid Mellangården, Lilla Koppom. Ev finns flera källor i området.

Speciella platser

- "Svartningen" vid Saxebyn. En tjärn väster om Eskoleia-platsen kallas Svartningen (eller Svartningstjärn). Frågan är om man här kan dra paralleller med Lönnskogs Svartningebyn – där syftar förmodligen benämningen på de dominikanermunkar (svartbröder), som skötte om pilgrimshärbärgen vid kyrkan.
- Gamla kyrkplatsen vid Stommen.
- "Lûftva", /Loftvad?, vadstället över Kölaälven vid soveloftet = härbärgen vid Mellangården, Lilla Koppom.

- *Sättern* vid Nässjön. Samlingsplats för vandringar österut till Eskoleia-platsen vid N:a Yxsjöns sydspets.
- ”*Eskoleia-platsen*”, kapellplatsen, även kallat Eskoleia Uligama (Helaiga Lekamen) vid N:a Yxsjöns sydspets.
- ”*Kolsrud*”, plats för härbärke.
- Tre stenar i olika väderstreck, vid Rammerget nära sjön Vadjungen.
- ”*Allergott*”. Vägnamn: ”allas väg”, Eskoleia.
- Vid *Grävbacka* kan ha funnits härbärke ”kloster”, enl vaga traditionsspår.

Traditioner om pilgrimer

Traditioner om ett kloster. 200 – 300 meter norrut från Mølnerud i Lilla Koppom ligger mellangården, som hette Hansesstuga, eller Hansere, förr. Ett stycke från huset är markerat var ett kloster (=härbärke, eller ett kapell, kanske både och!) stått. Stora, grova stockar togs en gång därifrån och användes vid ett husbygge på just denna Mellangård – fortfarande kan man se några av dem i en vägg på andra våningen. Dessutom kan nuvarande ägaren förevisa både bitar av bjälkar och plankor som sparats. Traditionen omnämner att man vid en samling i lokalen höll sig i handtag i väggarna, det kan vara en beskrivning av den katolska gudstjänsten. (Se mer detaljerad beskrivning i separat rapport: Wermlandsforskning, Arvika, ”Kloster” – härbärke – i Järnskog, Mellangården, Lilla Koppom. Nr 006.) I närheten skall finnas en källa Tomtekälla, en backe i närheten heter Tomtebacken än i dag. Vadstället ”Lûftva” (vadstället på vägen till loftet = sovloftet = härbärgen?) ligger ganska nära, något nordöst om gården.

Eda kommun

Skillingmark

Pilgrimsleden kommer från söder, får genom orten Skillingsfors och drar vidare norrut mot Vestmarka i Norge.

Men norr om Skillingsfors finns en äldre kyrkplats vid Kleveneudden i Sundshagen, där Skillingmarks kyrka stod omkring 1350 – 1689. Kyrkplatsen, mitt på landtungan där vägen går över sundet i Askesjöns norra del, är markerad med en minnessten.

1689 byggdes ny kyrka i Skillingmark. Altartavla i Arvika Museum bör alltså ha varit med i Klevene-kyrkan.

I Bön hittades på 1930-talet en medeltida ring av kontinental typ, och med regiligiöst motiv. Närmare presentation finns i Wermlandsforskning, Arvika, Rapport nr 011, 10 mars 1995. Det intressanta är att fyndet gjordes vid Eskoleia, sommarvägen, mellan Järnskog och Vestmarka i Norge.

Skillingmarks kyrka

Träkyrka, byggd 1689 – 1690. Vid ombyggnad 1880 borttogs spånbeklädnaden och kyrkan vitmålades.

Tidigare kyrkor och kyrkplatser

Tidigare kyrkplats var på Kleveneudden vid Sundshagen, där kyrkan stod från ca 1350 – 1689.

Kyrkliga föremål i Såguddens Museum, Arvika

- *Altartavla* ”Nattvarden” målad på trä, är från 1600-talets första hälft, och har troligen använts i kyrkan vid Kleveneudden.

Dopfunter

Av täljsten i ett stycke, dateras till 1200-talet. Centralt smalt uttömningshål. Dekoren på cuppan, som är närmast fyrkantig, består av rankornament och repstav uppe längs randen. Stilmässigt har funten släktskap med Østfold-Markernaskolan, men ingår i en provisiell grupp som består av funtarna i Blomskog och Östervallskog. Liknande form men med skaft mellan for och cuppa finns hos funtarna i Älgå och Svanskog. De tunna väggarna på dessa funtar pekar på västligt, norskt, inflytande – men dekoren pekar mot Västergötland.

Källor

- En *källa* finns norr om Olerud, vid Utsikten.

Speciella platser

- *Bryelsegrottan*.

